

IOAN MIHĂILESCU

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

DOCTOR HONORIS CAUSA 2001

Valori și norme sociale în perioada de tranziție
Ioan Mihăilescu

În perioada de după anul 1990, în România au fost publicate foarte multe materiale privind caracteristicile poporului român. Am folosit expresia „materiale” pentru că este dificil să le cuprindem într-o singură categorie. Unele, puține la număr, sunt studii riguroase, întemeiate pe cercetări directe sau pe analize secundare. Multe sunt eseuri, aparent solid articulate dar în care demonstrarea tezelor este sumară sau lipsește complet. Această categorie a avut și cel mai mare succes de public. Multe din aceste „materiale” sunt de tip pamflet, cu o încărcătură critică nejustificat de mare și de cele mai multe ori nefondate și fără nici o întemeiere pe analize științifice. În sfârșit, au fost publicate și multe elogii pentru poporul român, la fel de lipsite de rigoare ca și pamfletele. Este, de asemenea, dificil să încadrăm aceste „materiale” într-o categorie științifică anumită. Domeniile științifice în care pot fi încadrate cele care au un minim de conținut științific sunt diverse: sociologie națională, psiho-sociologie națională, etnopsihologie, etnologie etc. Cele mai multe materiale publicate sunt puțin sau de loc relevante din punct de vedere științific, fiind cel mai frecvent produsul jurnaliștilor sau politicienilor.

Indiferent cât de solide sunt din punct de vedere științific, preocupările și discursurile privind caracteristicile poporului român sunt foarte numeroase și au un impact relativ mare. Apare în mod firesc întrebarea de ce atâta preocupare în acest domeniu? Nu este nimic neobișnuit. În perioadele de schimbări profunde, de crize și incertitudini crește îngrijorarea socială, se multiplică întrebările și preocupările. În ultimul deceniu al secolului al XX-lea, România a traversat o perioadă extrem de complexă: schimbări politice importante, destructurări economice majore, restructurări economice incerte sau dificile, creșterea polarității sociale, dezorganizări sociale, creșterea anomiei, reșezări instituționale, conflicte sociale, creșterea nesiguranței individuale sau comunitare, scăderea nivelului de trai și deteriorarea poziției economico-sociale a României comparativ cu celelalte țări europene. Este extrem de dificil de făcut o balanță a rezultatelor acestui deceniu. Chiar și într-o analiză foarte obiectivă este greu ca faptele petrecute să fie încadrate la rubrica „pozitiv” sau „negativ”. Multe fapte sunt ambivalente iar perspectivele din care sunt considerate faptele sunt foarte diferite. Pentru cei pentru care libertatea cuvântului este o valoare importantă, schimbările de după 1990 sunt predominant pozitive. Pentru cei confrunțați cu lipsa hranei, a locuinței, a unui loc de muncă sau a toate acestea, libertatea cuvântului nu are nici o importanță iar nostalgia după perioada comunistă începe să se extindă.

În multitudinea perspectivelor, atitudinilor sau analizelor pare să se contureze un anumit consens: starea generală a României s-a degradat; guvernele care s-au succedat nu au reușit să scoată țara din criză; instituțiile europene ne privesc în mod critic; diferite clasamente ne plasează pe ultimile locuri în Europa la indicatorii pozitivi și pe primele locuri la cei negativi. În mod empiric sau sistematic se caută explicații la această stare de lucruri. Este ea datorată unor cauze interne sau externe? Este o situație conjuncturală sau de lungă durată? Se datorează nepriceperii, neputinței celor care ne conduc sau are rădăcini mai adânci? În

căutarea răspunsului la aceste întrebări apare în mod firesc întrebarea dacă pentru unele dintre dificultățile și disfuncțiile perioadei de tranziție nu sunt responsabile și instituțiile sociale din România? A formula asemenea întrebări nu înseamnă nicicum a culpabiliza poporul român. Dimpotrivă, considerăm că discursurile culpabilizatoare sunt inutile, neștiințifice și chiar dăunătoare atât pe plan intern cât și în relațiile internaționale. Cei care le formulează se autoplasează într-o situație de inferioritate și de umilință. Cred că demersul cel mai corect este de a considera românii ca un popor normal, nici mai bun, nici mai rău decât alte popoare. De altfel, ideea comparării și ierarhizării popoarelor este aberantă din punct de vedere științific.

Statisticile ne oferă date pentru a calcula anumiți indicatori care susțin afirmația că societatea românească parcurge o stare anomică importantă. Aceasta nu este doar consecința schimbărilor de după 1990. Unele elemente ale anomiei sociale sunt rezultatul unei lungi evoluții istorice, mai ales în perioada regimului comunist. Ideea că se întâmplă ceva rău cu poporul român nu este nouă. De circa 150 de ani ea fost formulată și reformulată de scriitori, sociologi, politicieni, clerici etc. Ea nu este întâlnită doar în România. Preocupări privind condiția popoarelor, îngrijorări privind valorile sociale sau îmbunătățirea moralității publice regăsim din timp în timp în foarte multe țări. Aceste preocupări sunt mai frecvente în perioadele de criză dar le întâlnim și în perioadele de prosperitate economică dar în care se manifestă anumite derapaje valorice.

Cele ce urmează reprezintă o sinteză într-o formă mai curând eseistică a principalelor îngrijorări care s-au manifestat în România în perioada de după 1990 în ce privește condiția poporului român. Unele dintre afirmații pot apărea ca fiind prea critice sau chiar ofensatoare. Nu sunt făcute însă cu intenția de a ofensa poporul și prin acesta de a ofensa implicit autorul acestor rânduri, ci de a încerca identificarea cauzelor care au generat anumite stări de fapt și ceea ce ar trebui să facă instituțiile din societatea românească pentru a preveni disfuncționalitățile valorice, normative, atitudinale și comportamentale. Instituțiile sociale sunt o componentă importantă a societății, dar ele nu se confundă cu societatea în întregul ei; extrapolarea situației unor instituții la nivelul întregii societăți, practică deseori în discursurile politice sau de către mijloacele de comunicare în masă din țară și din alte țări, este incorectă și dăunătoare.

Un discurs critic și autocritic, întemeiat științific și având ca finalitate ameliorarea vieții sociale este îndreptățit și necesar; denigrarea și insulta sunt inacceptabile. Deceniul al noulea al secolului al XX-lea abundă de pamflete și discursuri denigratoare și, în consecință, nu este de mirare că în câmpul politic apar poziții mai radicale care susțin necesitatea instituirii unui control al acțiunilor antiromânești.

Acțiunea de degradare socială și morală manifestată atât în perioada comunistă cât și în perioada de tranziție a fost posibilă și datorită precarității condițiilor economice de viață. În folclorul nostru, ca și în cele ale altor popoare, se întâlnește separarea categorică dintre săracul cinstit și bogatul necinstit. Această separare a avut și are o funcție de consolare și de disuasiune. Săracul ar trebui să fie fericit cu sărăcia sa, pentru că aceasta îi asigură moralitatea și ar trebui să se ferească de

bogăție pentru că aceasta merge mână în mână cu necinstea. Aceste asocieri folclorice ar trebui privite cu mai multă circumspecție.

Sărăcia nu este o garanție a moralității și nici bogăția o dovadă a necinstei. Studiile întreprinse în multe țări au pus în evidență că mizeria economică conviețuiește, de cele mai multe ori, cu mizeria socială și morală. Pentru a putea fi morali, oamenii trebuie să dispună de condiții de trai decente. Puțini mai acceptă mizeria terestră în schimbul recompensei divine. Activitatea oamenilor este direcționată spre satisfacerea anumitor trebuințe, aspirații. Pe măsură ce trebuințele de ordin inferior (hrană, locuință, securitate personală) sunt satisfăcute, oamenii ajung să fie motivați de aspirații de ordin superior (participare la viața socială, afirmarea personalității, dobândirea de prestigiu). În condițiile în care o persoană își ocupă cea mai mare a timpului cu procurarea hranei, ea ajunge să se manifeste aproape exclusiv prin dimensiunea sa biologică și foarte puțin prin cea culturală și morală.

Terorizați de lipsurile materiale, mulți oameni intră într-o adevărată luptă pentru existență, în care valorile sociale și morale își găsesc puțin loc. Furtul, luarea și darea de mită, înșelăciunea, devin comportamente curente, când nu au ajuns să degenereze în tâlhării și crimă. Cu cât un fenomen imoral se practică mai mult într-o societate, cu atât el tinde să fie considerat normal, iar judecățile morale devin inoperante.

Puterea politică comunistă nu numai că nu a stopat corupția, dar, într-o anumită măsură, a și încurajat-o și a folosi-o în propriul ei beneficiu. Pentru un salariu mai mare, condiții mai ușoare de muncă sau de locuit, acces la un magazin special, unele persoane au renunțat la orice judecată morală proprie și s-au transformat în instrumente docile ale puterii. În mod paradoxal, corupția ajunsese să joace un rol social util deși anormal. Într-o societate rigidă și normativizată până la blocaj, mica corupție reprezenta posibilitatea de a debloca unele angrenaje sociale și de soluționa unele probleme ale indivizilor. În perioada de tranziție corupția a devenit mult mai vizibilă și a crescut în amploare. Mai mult decât atât, în anumite segmente ale vieții sociale, marea corupție tinde să se instituționalizeze, adică să devină un mijloc de motivare și de acțiune la vârful ierarhiilor instituționale. Corupția tinde să devină o regulă socială; instituțiile care ar trebui să o combată par neputincioase sau sunt ele însele percepute ca fiind măcinate de corupție. Nefiind totuși o normă generalizată, corupția lasă în afara profitorilor categorii de oameni cinstiți sau, în cel mai rău caz, lipsiți de posibilitățile și avantajele corupției. Aceasta este categoria persoanelor nemulțumite, frustrate sau revoltate care își pierd încrederea în clasa politică, în instituțiile statului și care devin partizanii reinstaurării autorității. Unii dintre aceștia exced nevoia de autoritate instituțională și, în disperare, ajung sub fascinația discursurilor totalitariste. Explicațiile facile ale unor analiști politici că tentațiile extremiste și totalitariste se întâlnesc mai ales la categoriile sociale sărace și cu un nivel scăzut de instrucție conțin doar o parte de adevăr. Manipulările extremiste sunt mai ușor de făcut la nivelul acestor categorii, dar trebuie remarcat că ele au succes și la categoriile sociale relativ mai înstărite și cu un nivel mediu de instrucție care trăiesc în mod dramatic lipsa de autoritate a statului și care văd în extremism un mijloc de reinstaurare a unei autorități puternice și justițiare.

Procesul de degradare socială și morală nu a putut fi împiedicat de către nici o instituție sau grupare socială. Dacă în alte țări europene biserica a acționat ca o puternică forță morală, în țara noastră instituțiile religioase au avut un impact relativ slab asupra moralității publice și asupra orientării relațiilor sociale. În cadrul ortodoxismului, educația morală și religioasă făcută de către biserică a fost aproape neglijabilă. Cunoștințele privind religia creștină erau rudimentare la majoritatea celor care se declarau credincioși, fiind transmise mai mult pe cale folclorică. Concepția religioasă a ortodocșilor a fost și rămâne un bizar amestec de creștinism, elemente precreștine și folclor; un amestec cu foarte multe variante locale. Ceremonialurile religioase ocazionate de principalele momente ale vieții omului (botez, căsătorie, deces) au ajuns simple ritualuri, fără o semnificație spirituală deosebită pentru participanți. Situația este oarecum diferită în cazul cultelor neoprotestante, care și-au concentrat activitatea asupra moralității individuale și colective și asupra raporturilor sociale. Acest lucru a atras reacții puternice din partea statului comunist care a marginalizat unele culte sau le-a interzis. Activitatea unor secte religioase care practicau comportamente ce se abăteau de la normalitatea morală și socială a fost folosită drept pretext pentru a lovi în toate instituțiile religioase care acordau o atenție mai mare educației morale și religioase. Pierderea de către Biserica Ortodoxă Română a unor credincioși se datorează nu numai acțiunii de propagandă ateistă dusă de regimul comunist, ci și propriilor ei slăbiciuni: neimplicarea în apărarea credincioșilor, slaba pregătire teologică și abaterile de la normele canonice ale unora dintre slujitorii ei, absența unei politici sociale, abdicarea unor clerici de la misiunea creștină originară – cea de apărătoare a săracilor și asupriților.

După 1990, Biserica a dobândit o nouă vitalitate. Cea mai veche instituție din societatea românească, Biserica și-a crescut în mod semnificativ rolul social. Nu putem măsura cu precizie impactul bisericii (ortodoxe, catolice, protestante, neoprotestante sau de alte confesiuni creștine sau necreștine) asupra moralității și comportamentelor românilor. Putem însă spune cu destulă certitudine că există o serie de fapte în domeniul religios care nu pot să nu producă efecte: intensificarea frecventării slujbelor religioase, educația religioasă în școli, unități preșcolare și școlare organizate de culte, creșterea numărului și ponderii tinerilor care participă la activități religioase, creșterea numărului de biserici și parohii, quasi-generalitatea botezului și a căsătoriei religioase la creștini. Un fapt deosebit de important este că, după decenii de tăcere, bisericile se implică din nou în viața socială și mai ales în problemele care privesc moralitatea. Este emblematică în această privință discuția dintre Biserica Ortodoxă Română și unele instituții politice din România (mai corect spus unii parlamentari, guvernanți sau lucrători din justiție) cu privire la legalizarea homosexualității. Biserica Ortodoxă Română și-a manifestat clar opoziția cu argumente de ordin religios dar și de ordin social și demografic. Putem afirma că, din acest punct de vedere, Biserica și-a îndeplinit misiunea ei specifică. Mai curioase au fost răspunsurile laicilor care susțineau legalizarea. Aceștia au argumentat că Biserica și Parlamentul ar avea logici diferite și că reglementările de drept au alte întemeieri decât cele religioase. Desigur că în procesul de democratizare dar și de relativă laicizare, în România ca în toate societățile democratice s-a produs o separare între Biserică și Stat. Aceasta nu semnifică însă o

ruptură între morala religioasă și morala laică. Într-o perioadă de incertitudine, de răsturnări valorice, de derută normativă, morala religioasă poate îndeplini un rol socializator și coeziv important. Când majoritatea valorilor și normelor laice sunt puse sub semnul întrebării, morala religioasă (transcendentă) reprezintă singurul sistem referențial solid și înatacabil. De altfel, principiile morale ale celor trei mari religii monoteiste (și nu numai ale lor) sunt complet compatibile cu principiile moralei laice difuze sau codificate în legi din majoritatea societăților democratice contemporane. Creșterea permisivității și a toleranței sociale față de unele comportamente sancționate din perspectiva moralei religioase nu semnifică că aceste comportamente ar fi fost imaculate de către laici. Ele rămân în continuare fapte imorale chiar dacă societatea le sancționează mai blând sau nu le mai sancționează de loc.

Au fost formulate unele supoziții cu privire la caracterul religios al secolului al XXI-lea. Această predicție pare mai probabilă în societățile care se confruntă cu crize profunde. România face parte din această categorie. Încrederea în Biserică este una dintre constantele atitudinale pusă în evidență de toate sondajele de după 1990 (în majoritatea sondajelor, este adevărat, că se confundă încrederea în Dumnezeu cu încrederea în Biserică). Prestigiul înalt al Bisericii în cadrul instituțiilor sociale implică și o mare responsabilitate. Dincolo de ajutorul de la Dumnezeu, oamenii așteaptă mult și de la Biserică ca instituție socială. Contextul actual reprezintă pentru diferitele biserici din România (în sensul de instituții organizatoare de cult) o mare șansă. În măsura în care ele vor răspunde marilor așteptări pe care le au oamenii, cu atât vor fi șanse mai mari ca secolul al XXI-lea să fie religios.

Aici există și pericolul unei manipulări politice a sentimentelor religioase. Politicienii, indiferent de intensitatea sau de existența propriei lor credințe, folosesc deseori mesajele religioase ca mijloc de propagandă politică. Se manifestă un exces de ritual religios al liderilor politici care, de multe ori, pune într-o situație jenantă și clerul. Acțiunile manipulatorii cele mai periculoase sunt atunci când discursurile extremiste și naționaliste încearcă să de legitimeze biblic. Biserica, mai ales cea ortodoxă, ar trebui să fie conștientă de este folosită în acțiunile de manipulare politică și să denunțe utilizarea unor asemenea practici. În caz contrar, riscă să fie făcută vinovată, cel puțin prin tăcere, pentru ascensiunea extremismului naționalist.

Școala ar fi trebuit și trebuie să fie una dintre principalele instituții de educare morală și civică. Dar, în societatea comunistă, ea nu a fost așa. Mai ales în ultimii ani ai regimului comunist, educația civică s-a rezumat la inocularea servilismului față de partidul unic și a unui naționalism agresiv în numele patriotismului. Educația morală a fost aproape inexistentă, iar când se făcea, arăta mai mult a predică plicticoasă. Au existat și excepții notabile: educatoare, învățători, profesori care au desfășurat o activitate formativă de excelentă calitate. Excepțiile, oricât de multe ar fi fost în unele locuri din țară, nu infirmă aprecierea că școala a contribuit la coruperea unor generații de elevi. Sistemul de promovare, de acordare a notelor și recompenselor, de selecție a valorilor, a fost viciat în majoritatea școlilor. Minciuna deliberată privind realitățile sociale din țară (chiar dacă era făcută doar de complezență), a discreditat pe educatori. Favoritismul și mita au contaminat majoritatea școlilor. În aceste condiții, nu e de mirare că prestigiul profesorilor din

multe școli era scăzut sau aproape absent. Conflictele dintre profesori și elevi, manifestate în multe școli după decembrie 1989, ar trebui privite cu mai multă atenție. Sunt puțin convingătoare argumentele că ar fi vorba doar de înțelegerea greșită a democrației, de răzbunări personale ale elevilor slabi, de teribilisme infantile sau adolescente. Desigur că au existat și asemenea situații. Dar, când o mare parte a adolescenților și tinerilor dintr-o societate se ridică împotriva propriilor educatori, situația devine mult mai complexă. În numeroase cazuri, manifestările elevilor și studenților reprezintă o revoltă sinceră împotriva duplicității, minciunii, incompetenței și corupției.

Pe lângă multe rezultate pozitive ce nu pot fi negate, școala din perioada comunistă a avut ca efect pervers formarea unor atitudini contradictorii: exprimarea în public doar a ceea ce era convenabil din punct de vedere social (mai curând ceea ce era impus din punct de vedere politic) chiar dacă individul gândea și simțea altceva ca rezultat al educației în familie, în raporturile de vecinătate sau comunitare sau ca rezultat al propriei sale analize critice. Această scindare a personalității între atitudinile și comportamentele publice și cele intime, care ar putea fi caracterizată și drept duplicitate compartamentală, este imputabilă divergenței acțiunii factorilor socializatori și dominației unor mesaje oficiale neconforme cu realitatea sau chiar în mod ostentativ mincinoase, vehiculate prin mijloacele de propagandă ale partidului-stat dar, în bună parte, și prin școală.

Ne-am fi așteptat ca în perioada de după 1990, debarasată fiind de constrângerile politice anterioare, școala să se reafirme ca principala instituție socializatoare, păstrătoare și promotoare a valorilor naționale și universale. Dar dimpotrivă, rolul formativ al școlii devine subiectul tot mai multor îngrijorări sociale: crește abandonul școlar, scade accesul categoriilor defavorizate la educație, fenomene cronice de subfinanțare, slaba implicare a comunităților locale în organizarea și gestionarea școlilor, inadecvarea unor cadre didactice în raport cu exigențele noilor programe școlare etc. Cel mai îngrijorător lucru pare însă să fie concesiile valorice făcute în unele manuale școlare. Chiar dacă ar fi vorba de un singur manual și ar fi de ajuns să ne preocupăm de faptul că deruta valorică a pătruns în școli și în licee.

Conflictele dintre educați și educatori devin și mai semnificative dacă avem în vedere că nu s-au produs numai în școli, ci și în multe familii. Disputele dintre părinți și copii au fost mai puțin vizibile, dar în multe cazuri mult mai dramatice. Cercetările de sociologia familiei din anii 80' cât și cele din anii 90' arată că în multe familii existau conflicte declarate sau latente. Nu facem nici o culpă părinților; majoritatea au făcut ceea ce s-au priceput, ce au putut și ce au crezut că este bine pentru copiii lor. În același timp, trebuie să precizăm că educația dată copiilor de către părinți a fost deficitară la nivelul întregii societăți. Cauzele sunt multiple: precaritatea condițiilor economice, slaba pregătire a părinților în domeniul educației, lipsa de supraveghere a copiilor, supraîncărcarea cu activități a mamelor, educația predominant stradală a minorilor, slaba calitate a serviciilor pentru familie. Nu sunt puține cazurile în care părinții au trăit dileme dramatice: spre ce să fie orientat comportamentul copiilor în condițiile în care cinstea, inteligența, performanța științifică și artistică erau prost răsplătite de societate, în timp ce corupția, înșelătoria, furtul și prostia agresivă erau aproape singurele posibilități de

reușită materială. În condițiile acestor răsturnări valorice, profesiile care pretind cele mai mari investiții intelectuale aveau prestigiul cel mai scăzut. Reacțiile copiilor față de atitudinile părinților lor au fost foarte diferite. După evenimentele din decembrie 1989, unii copii au acceptat argumentele că părinții lor au fost nevoiți să facă ceea ce au făcut, că nu au putut face mai mult. Alții au reproșat, fără menajamente, părinților lor că au acceptat situația care le-a fost impusă și nu au făcut nimic pentru a o schimba. În unele familii s-a produs o ruptură de încredere între părinți și copii care, în București, a îmbrăcat și o dimensiune politică. Devine, astfel, explicabil de ce manifestațiile de opoziție față de noua putere politică de la începutul anilor 90' au fost, în principal, organizate de către tineri.

În anii '90, problemele socializării intrafamiliale nu s-au soluționat. Dimpotrivă, unele s-au accentuat. Pe fundalul unei ideologii folclorice alimentată însă și de unii politicieni și de unele mijloace de comunicare în masă potrivit căreia noile bogății particulare din perioada de tranziție s-au acumulat prin mijloace necinstite, a crescut deruta la nivelul mesajului socializator din multe familii. În câmpul social s-au multiplicat concepțiile că performanțele școlare, intelectuale și respectarea normelor și valorilor nu mai sunt mijloace de reușită socială, ci dimpotrivă. De aici rezultă fie atitudini de diminuare a rolului perceput al școlii (măsurabile prin abandonul școlar sau scurtarea carierei școlare a unor tineri), fie extinderea socializării negative din unele familii (fapt măsurabil prin anchetele sociale și judiciare care indică că, în multe cazuri de devianță juvenilă, părinții sunt incitatorii acestor tipuri de comportamente). Perspectiva este doar parțial negativă; anchetele sociologice făcute în ultimii ani (1998-2000) indică faptul că majoritatea familiilor din societatea românească își orientează acțiunea socializatoare în conformitate cu normele și valorile covenabile din punct de vedere social.

În încercarea de frânare a degradării morale și sociale din perioada comunistă, un rol mai important l-au avut unele personalități culturale și științifice. Câteva personalități și nu instituțiile culturale. Cu foarte puține excepții, instituțiile culturale, la fel ca cele școlare, au fost principalele mijloace de transmitere a simbolurilor puterii politice. Câțiva scriitori, pictori, muzicieni, sculptori, actori și oameni de știință au imprimat operei lor o dimensiune de critică socială și politică, au denunțat tarele morale și sociale și pericolul degradării civile. Activitatea unor asemenea creatori este demnă de toată lauda, dar singuri ei nu s-au putut opune teribilelor forțe care acționau în sens contrar.

Situația personalităților științifice și culturale în perioada de după 1990 este paradoxală. Mulți dintre cei care și-au asumat riscurile dizidenței în perioada comunistă fie că au devenit oficiali ai noului regim, fie parcă și-au epuizat energia. Puțini sunt cei care se preocupă cu aceeași pasiune de soarta culturală și morală a poporului român. O categorie aparte o formează cei care, animați de impulsuri europeniste și universaliste, chestionează într-un mod jenant dimensiunile naționale. De aici până la exprimarea „rușinii” de a fi român nu mai este decât un pas pe care unii nu s-au sfiit să-l facă. Tentația europenistă în detrimentul apartenenței naționale pare să devină o dimensiune maladivă a unei părți a intelectualității din România. Sub acest aspect, asistăm la o evidentă desincronizare în raport cu răspunsurile date aparentei dileme național versus european de către intelectualii din țările vest europene. Intensificarea integrării politice, militare și economice este

însoțită de mecanisme compensatorii de consolidare a dimensiunilor naționale și chiar regionale. Preocupările unor intelectuali români în raport cu criza morală a societății românești sunt etichetate de către „europeniști” drept naționalism. Se încearcă o confundare a naționalismului politic extremist cu preocupările și îngrijorările naționale.

Fără a face aprecieri nefondate cu privire la preeminența rolului unor clase sau categorii sociale, putem totuși afirma că intelectualitatea, prin însăși natura sa, are o responsabilitate mai mare în ce privește păstrarea, promovarea și crearea normelor și valorilor sociale și menținerea moralității civice. Cu excepții notorii dar puține, intelectualitatea din România a eșuat în mare parte în misiunea sa în perioada de după 1990. Scuza că politicienii nu acordă suficientă importanță intelectualității este fragilă. Cu atât mai mult cu cât mulți dintre politicienii de după 1990 sunt considerați sau se consideră intelectuali. În cele mai multe cazuri, intelectualul român a eșuat ca politician. Cu riscul de a fi acuzați de orgolii de castă profesională, putem afirma că doar o parte a intelectualității universitare își îndeplinește în mod acceptabil rolul social. A pretinde intelectualității din România să se autoanalizeze în mod critic și să-și asume responsabilitățile sociale ar fi o utopie. Intelectualitatea este o categorie socială difuză, eterogenă și foarte dispersată în câmpul social. Ceea ce se poate pretinde este ca instituțiile cu o mare concentrare de intelectuali (universitățile, institutele de cercetare, asociațiile culturale) să se manifeste ca nuclee de reflecție și acțiune în domeniul normelor și valorilor sociale. Sub pretextul neimplicării politice, academiile și universitățile din România ignoră de cele mai multe ori derapajele morale și valorice. În ce privește misiunea lor de promovare a culturii naționale și universale, instituțiile academice și universitare sunt într-un mare deficit. Într-o perioadă de derută valorică și normativă, universitățile ar trebui să se manifeste ca instanțe valorice și morale.

Rolul intelectualității ar trebui privit și din perspectiva acțiunii mijloacelor de informare în masă. Într-o accepție mai largă a termenului, am putea considera că jurnaliștii de toate categoriile ar aparține intelectualității. Intelectualul jurnalist este însă o specie aparte care, în multe cazuri, nici nu este conștient de dimensiunile impactului activității sale. Deși, în mod rațional, mijloacele de comunicare în masă ar trebui să fie tratate cu mai mult scepticism (mai ales că oferă destul de frecvent perspective contradictorii asupra aceluiași eveniment), ele se bucură însă de o mare doză de încredere. Mesajele scrise, audio și vizuale par să fi moștenit ceva din infailibilitatea vechilor texte sacre. Această stare de lucruri ar trebui să dea mult de gândit jurnaliștilor. În mod normal, mijloacele de comunicare în masă atâta timp cât acționează în sfera publică ar trebui să-și asume toate responsabilitățile unei instituții publice. În realitate, în perioada de după 1990, mijloacele audio, video și cele scrise sunt departe de a fi păstrătoare ale coeziunii sociale și moralității civice. Cu puține excepții, aceste mijloace promovează mai curând subcultura și comportamentele anomice. Fenomenul ar fi scuzaibil parțial dacă ar fi neintenționat, un efect secundar, nedorit al transmiterii unor elemente culturale facile. Îngrijorător este însă faptul că unele mijloace de comunicare în masă își fac un merit și o vocație din promovarea subculturii, a elementelor suburbane, a nonconformismului și chiar a unor comportamente antisociale. Nu ignorăm faptul că există segmente de populație care preferă elementele culturale facile sau

subculturale și că aceste segmente își exprimă preferințele în mod mai vizibil. Este însă cu totul greșit să se trateze întreaga populație din perspectiva așteptărilor acestor categorii. În condițiile fragilității impactului educațional a celorlalți agenți socializatori (familie, școală, vecinătate, comunitate) și a prevalenței impactului mijloacelor de comunicare în masă riscăm ca elementele subculturale și suburbane să devină dominantele culturale ale tinerelor generații.

Statutul privat al unor mijloace de comunicare în masă este folosit drept argument pentru lipsa responsabilității în spațiul public și a unei minime deontologii. Precaritatea valorică, normativă și culturală a unor categorii de „consumatori” este invocată pentru a justifica precaritatea produselor vehiculate de mijloacele de comunicare în masă. În foarte multe țări s-a discutat și se discută despre efectele ambivalente ale mijloacelor de comunicare în masă. Comparând însă conținutul și forma mesajelor difuzate de mijloacele de comunicare în masă din România cu situația unor țări luate mereu ca referință (Europa Occidentală și America de Nord) putem constata fără ezitare că efectele negative ale impactului acestor mesaje este mult mai mare în România decât în alte țări. Dacă aceste mijloace nu sunt capabile ele însele să-și autocenzureze mesajele (în sensul bun al termenului de cenzurare), cel puțin în a nu promova antivaloriile, atunci va fi necesar să se constituie alte mijloace de control social. Asemenea mecanisme sunt funcționale în toate țările dezvoltate și în care autoritățile publice își asumă cu adevărat responsabilității morale și nu au nimic de a face cu cenzura totalitară sau cu îngrădirea libertății de exprimare. Manifestarea unui individ sau a unei organizații în spațiu public trebuie să fie un fapt responsabil întrucât afectează sau influențează comportamentele individuale sau colective. Legislația din România reglementează mult mai strict responsabilitatea acțiunii individuale dar lasă aproape complet descoperită problema responsabilității acțiunii publice a organizațiilor. Lipsa acestei responsabilizări se poate dovedi a avea consecințe grave chiar și pe termen scurt.

Enumerarea manifestărilor care alcătuiesc procesul degradării vieții morale și sociale ar fi prea lungă și parțial inutilă. Presa, radioul și televiziunea își fac o preocupare din prezentarea lor. Sunt menționate și în multe discursuri ministeriale și parlamentare. Sunt vizibile la tot pasul și atât de frecvente, încât am început să ne obișnuim cu ele sau, și mai grav, să le considerăm ca fiind normale. Munca făcută de mântuială pare să devină o caracteristică în majoritatea profesiilor. Pentru foarte mulți lucrători, munca este o corvoadă, o pedeapsă și nu un mijloc de afirmare de sine. Dispărând puternicele constrângeri ale fostului regim politic, a intervenit delăsarea sau chiar refuzul de a mai munci. Scăderile puternice ale productivității nu pot fi explicate numai prin dificultățile de ordin material. Putem invoca multe explicații pentru această revoltă tăcută împotriva muncii, dar nici una nu va infirma constatarea că în multe sectoare ale economiei naționale se muncește puțin și prost. Fenomenele de corupție, nepotism, clientelism devin tot mai vizibile. Nu cunoaștem dacă ele s-au intensificat în ultimul deceniu; ceea ce putem afirma este doar că se practică mai deschis, fără reticențe. Comportamentele duplicitare, de disimulare, educate de vechiul regim comunist, și-au adăugat în prezent o formă nouă – cea politică. Infraționalitatea a atins niveluri alarmante, generând, în unele locuri, adevărate psihoze de insecuritate. Ne occidentalizăm preluând ceea ce are mai rău

din Occident. Selectivitatea imitației noastre este negativă. Respingem pe toți cei pe care îi bănuim că ar vrea să ne dea lecții, ne afirmăm cu obstinație originalitatea noastră care, în realitate, este de multe ori neplăcută și dramatică.

Societatea românească are nevoie de o reconstrucție morală și socială. Majoritatea discursurilor politice și intelectuale susțin acest lucru. În realitate se face foarte puțin sau nimic. Multiplicarea discursurilor ocultează lipsa de acțiune. Dacă reconstrucția morală și socială nu se va împlini, riscăm să ne compromitem în mod grav șansele de supraviețuire. Reconstrucția nu trebuie să aibă o orientare strict paseistă. Putem să reafirmăm valorile și normele morale și sociale tradiționale, redescoperindu-le în segmentele sociale în care au supraviețuit mai puțin alterate, cum ar fi unele colectivități rurale montane. Dar, în același timp, este necesar să ne orientăm și după noile coduri culturale configurate în ultima perioadă în marile civilizații ale lumii. Nu va fi nicidecum vorba de o imitație servilă, cum s-a practicat începând cu mijlocul acestui secol. Această reconstrucție impune implicarea tuturor instituțiilor sociale. Este inutil de spus ce trebuie să facă școala, familia, biserica, instituțiile culturale, politice sau juridice. Toate trebuie să-și îndeplinească rolul social pentru care au fost create.

Afirmațiile precedente ne permit să considerăm că în activitatea de reconstrucție morală și socială o importanță mai mare revine tinerilor și intelectualilor. Tinerii - pentru că ei au fost mai puțin afectați de tarele care au ravagiat unele generații mai vârstnice; intelectualii - pentru că, prin însăși natura activităților lor, pot fundamenta științific și axiologic reconstrucția și pot oferi criteriile de apreciere valorică. Atât timp cât educatorilor, oamenilor de știință și cultură nu li se va recunoaște adevăratul lor rost în societate și atât timp cât aceștia nu-și vor asuma în mod responsabil misiunea lor, renunțând la lamentări și acționând fiecare pe măsura puterii și priceperii sale, orice tentativă de reformă economică va eșua. Nu este sigur că știința și cultura vor face mai buni pe toți oamenii, dar este sigur că îi vor face mai puțin răi.